

O NAJSTARIJIM HODOČAŠĆIMA IZ KOTORA

Zoran LADIĆ, Zagreb

Na temelju neobjavljene bilježničke građe iz kotorskih arhiva, kao i iz objavljene građe u zbirci »Kotorski spomenici«, autor razmatra hodočašća iz ove komune u tijeku srednjeg vijeka. U prvom dijelu priloga iznose se osnovni podaci o izvorima kojima se autor služio pri razmatranju ovog fenomena. Zatim se govori o terminologiji koju su srednjovjekovni bilježnici dalmatinskih komuna koristili za označavanje kodočašća kao viagium, peregrinatio, passagium i sl. U izvorima su pronađena dva primjera hodočašćenja koja pokazuju da su i Kotorani, kao i stanovnici ostalih dalmatinskih komuna, prakticirali hodočašće. Na kraju autor iznosi neke pretpostavke koje, u nedostatku potvrda u izvorima ilustriraju odnos stavovnika Kotora prema ovom važnom izražavanju srednjovjekovne pobožnosti. Tako su u Kotoru postojali hospitali sv. Križa i sv. Spasa, te benediktinski samostan sv. Petra. Jedna od obveza i hospitala i benediktinskih samostana bila je ukonačivanje hodočasnika. Zbog toga, a i zato što se Kotor nalazio na važnom pomorskom putu prema Svetoj Zemlji, može se pretpostaviti da su Kotorani mnogo više bili vezani uz hodočašćenje nego što je to potvrđeno u izvorima.

Fenomen hodočašćenja, jedan od specifičnih problema srednjovjekovne povijesti, posebno na području povijesti pobožnosti, u nas je do danas nedostavno proučavan, iako za istraživanje ne nedostaje izvorne građe. To se posebno odnosi na srednjovjekovne dalmatinske komune gdje postoje bogati fondovi kako objavljene tako i neobjavljene građe.

No, određeni povijesni problemi vezani uz srednjovjekovna hodočašća za područja srednjovjekovnih komuna Šibenika i Zadra ipak su obrađeni.¹ Preliminarna istraživanja objavljene građe (pritom mislimo prvenstveno na oporuke) za područje dubrovačke i tro-

¹ J. KOLANOVIĆ, Prilog povijesti Šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku, *Croatica christiana periodica*, god. VI, br. 9, Zagreb 1982., str. 13–36; Z. LADIĆ, Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, *Croatica christiana periodica*, god. XVII, br. 32, Zagreb 1993., str. 17–31.

girske komune pokazuju da se i za ta područja mogu izvršiti vrlo zanimljiva i korisna istraživanja, s obzirom na bogatstvo podataka koje nalazimo u bilježničkim knjigama².

Najzahvalniji izvori za proučavanje srednjovjekovnih hodočašća zasigurno su oporuke građana i stanovnika gradskih distrikata. To se odnosi i na Kotor, za koji je izvorna građa objavljena u kapitalnoj zbirci »Monumenta Catarensia«³.

U knjigama kotorskih bilježnika sačuvano je nekoliko desetaka oporuka, ali one na žalost, i to valja istaknuti u početku, sadrže jedva nekoliko podataka o hodočašćima. Usprkos tome, moguće je iznijeti nekoliko napomena i predložiti određene ideje o srednjovjekovnim Kotoranima kao hodočasnicima i Kotoru kao hodočasničkoj postaji na putu za Svetu Zemlju.

I. Terminologija za hodočašće u spisima naših srednjovjekovnih bilježnika

Osnovni srednjovjekovni pojmovi kojima se označava hodočašće, a koji se spominju u izvorima dalmatinskih komuna su *viagium*, *peregrinatio*, *passagium*, *passagium generale de ultra mare* i *transitus generalis de ultra mare*. Posljednja dva pojma se djelomično razlikuju od prethodnih jer su povezana uz ideju Križarskih ratova koji također predstavljaju jedan zaseban vid hodočašća⁴. No, u ovome radu problem ovakvih vidova hodočašća neće biti razmatran jer za njih ne nalazimo potvrdu u kotorskim bilježničkim zapisima. Kotorski bilježnici koriste za hodočašće termin *passagium*, jednako kao i dubrovački bilježnici onoga vremena⁵. Zanimljivo je napomenuti da se i u Zadru krajem 13. stoljeća koristi termin *passagium*, ali se on od sredine 14. stoljeća zamjenjuje terminom *peregrinatio*⁶.

² Već i osvrt na građu iz Dubrovnika pokazuje da su Dubrovčani učestalo hodočastili u Sv. Mariju de Valaverde, Sv. Jakov de Compostela i Assisi.

³ Do sada su objavljena dva sveska koja je uredio A. MAYER: *Kotorski spomenici*, vol. I, JAZU, Zagreb 1951. (dalje MC I), i *Kotorski spomenici*, vol. II, JAZU, Zagreb, 1981. (dalje MC II). U pripremi je treći i četvrti dio ove zbirke iz kojih je izvorna građa također bila konzultirana u ovom radu.

⁴ Naime, od kada je papa Urban II. krajem 11. stoljeća pozvao na križarske vojne za oslobođenje Svete Zemlje (*Terra Sancta*) u izvorima se vrlo često križari, dakle vojnici (*milites*), nazivaju istovjetnim pojmom kao i hodočasnici (*peregrini*). Križari su odlaskom u vojnu u Palestinu krenuli kao hodočasnici koji su torbi, štapu i drugim miroljubivim oznakama hodočasnika pridodali i mač. O spomenu, pa i doživljavanju križara kao hodočasnika sačuvana su vrela vezana uz Hrvatsku, naime uz opsadu Zadra 1202. godine. U tim izvorima križari se redovito nazivaju hodočasnici. P. SKOK, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.*, Zagreb 1951.

⁵ Npr. *Beatrix uxor Laurencii de Sernica* ostavlja tri perpera *si fuerit passagium*. J. LUČIĆ, *Monumenta historica Ragusina*, knj. IV, Zagreb 1993., str. 344.

⁶ Iako je korištenje pojedinih termina moglo biti i zemljopisno određeno, ipak se čini da je to prvenstveno ovisilo o samom pisaru. DU CANGE u: *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (Tomus VI, str. 195–196) objašnjava *passagium* kao *transitus, iter et iter institutum*. *Ita porro nostri appellabant peregrationes, atque adeo ipsas Hierolosymitanas et sacra expeditiones*. U: *Lexicon latinitatis medii aevi* (sv. II, slova L–Z, uredio M. KOSTRENIĆ, Zagreb 1978., str. 815) *passagium* je definiran kao *peregrinatio ad loca sacra*.

II. O dva primjera kotorskih hodočašća

U dosad objavljenoj građi srednjovjekovnih kotorskih izvora u zbirci »Monumenta Catarensia« (vol. I. i II.), te u nekoliko neobjavljenih knjiga kotorskih bilježnika iz XIV. i XV. stoljeća pronađena su samo dva slučaja u kojima Kotorani oporučno ostavljaju novac za hodočašća⁷. Pokušaj da se pronađu neki podaci o hodočašćima ili hodočasnicima u Kotorском statutu također nije donio rezultate jer se oni uopće ne spominju, a sve odredbe koje se odnose na skupinu najbližu hodočasnicima – strance (*forenses*) uglavnom su imovinsko pravnog karaktera⁸. Ipak, metodološki se čini ispravnim razmatrati ova dva slučaja kao izuzetke sačuvane u izvorima, ali koji potvrđuju pravilo da su Kotorani hodočastili *ad loca sacra* diljem Europe i u Svetu Zemlju jednako kao i njihovi suvremenici iz ostalih dalmatinskih komuna, u želji da dožive vjersku ili zdravstvenu okrpju na »privilegiranim mjestima gdje se suprotni polovi Neba i Zemlje susreću«⁹. U oba slučaja sami oporučitelji ne odlaze u hodočašće, već traže da se ono učini zamjениčkim putem. To je i razumljivo s obzirom na njihovo zdravstveno stanje. Bazilije Matejev, koji se spominje i kao crkvinar (*patronus*) crkve sv. Luke¹⁰, duhovno je zdrav u trenutku sastavljanja oporuke (što je i jedan od uvjeta za sastavljanje oporuke), ali je tjelesno onemoćao¹¹. Franjo Marka Bazilija, trgovac i član jednog trgovačkog društva¹², bio je u vrijeme sastavljanja oporuke (28. 9. 1331.), *bona ment(a)e et memoria et sana loquela*,¹³ ali je vjerojatno bio i lošeg tjelesnog zdravlja¹⁴ jer umire svega nekoliko mjeseci nakon sastavljanja oporuke. O tome saznajemo iz jednog dokumenta datiranog sa 4. 6. 1332. u kojem se on spominje kao *olim*¹⁵. Bazilije Matejev je, pak, poživio još neko vrijeme pa se prvi put spominje kao pokojni 1333. godine¹⁶.

Bazilije Matejev ostavio je 100 perpera *ut detis alicui bono homini, qui ire voluerit ad passagium* ali, nažalost, ne saznajemo na koje bi se mjesto trebalo hodočastiti. Franjo Markov Bazilijev ostavio je 20 perpera *quod dentur uni homini, qui vadat Romam*, dakle za hodočašće u Rim. Jedino što možemo pretpostaviti jest da je Bazilije Matejev ostavio

⁷ I u oporukama stanovnika nekih europskih gradova, u srednjem vijeku hodočašća se vrlo rijetko spominju. Tako se u 225 oporuka sastavljenih u Avignonu u XIV. stoljeću nalaze podaci o samo dva hodočašća, jedno u Rim i jedno u Santiago de Compostela. Podatak je preuzet iz: L. SCHMUGGE, *Kollektive und individuelle Motivstrukturen im mittelalterlichen Pilgerwesen*; u: G. JARITZ, A. MÜLLER, *Migration in der Feudalgesellschaft*, Frankfurt/New York, str. 287.

⁸ *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis MDCXVI, apud Rubertum Meietum. U nekoliko drugih statuta istočnojadranskih komuna nalazimo odredbe koje se tiču hodočasnika.

⁹ P. BROWN, *The Cult of Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, The University Chicago press, Chicago 1981., str. 140.

¹⁰ MC I, doc. 134, str. 60.

¹¹ On sastavlja oporuku 22. 10. 1327. *infirmus corpore jacens, sanam habens memoriam et loquellam*. MC I, doc. 438, str. 156–157.

¹² MC II, doc. 5, str. 2.

¹³ MCI, doc. 732, str. 257–258.

¹⁴ Iako se to u oporuci posebno ne ističe.

¹⁵ MC II, doc. 5, str. 2.

¹⁶ MC II, doc. 470, str. 117.

novac za neko udaljenije hodočašće (možda u Jeruzalem ili Santiago de Compostela) zbog količine novca koji je ostavio. No, i to ne mora biti točan pokazatelj jer je novac za hodočašće ovisio, prvenstveno, o bogatstvu oporučitelja pa je tako cijena hodočašća u isto mjesto mogla biti različita.

U hodočašće se obično odlazilo osobno ili zamjениčki za dušu oporučitelja, bračnoga druga, roditelje ili neke druge osobe iz obitelji. Tako Franjo Markov Bazilijev ističe da se ono čini *pro anima mea*. Također, u niz drugih slučajeva oporučitelj ostavlja novac ili neke predmete *pro anima*. Posebno se to čini u slučajevima ostavljanja za crkvene (samostani, crkve) ili karitativne i milosrdne (hospitali, leprozoriji) ustanove, što se u historiografiji uobičajeno naziva legatima *ad pias causas*¹⁷. Kao primjer legata *ad pias causas* može se smatrati i odredba Bazilija Matejevog da se, u slučaju da se hodočašće ne izvrši, isti novac ima dati za udaju dvije siromašne djevojke, dakle u milosrdne svrhe¹⁸. Zanimljivo je da se sačuvao dokument od 2. 3. 1336. godine iz kojega saznajemo da su odredbe navedene u oporuci Bazilija Matejevog u potpunosti izvršene, što potvrđuju izvršitelji oporuke¹⁹. Kada govorimo o oporučnim legatima *ad pias causas* ne može se isključiti mogućnost da su oporučitelji, u vidu jedne opće formule koju susrećemo u oporukama, ostavljali novac i za hodočašća. Tako npr. Mara, kći Paske *de Sumpni*²⁰ ostavlja oporučno patronu Ivanu od prodaje svoga vinograda 25 perpera, a ostalo što se dobije od prodaje ostavlja, ne određujući konkretnu svrhu legata, za Boga prema slobodnoj procjeni izvršitelja njezine oporuke²¹.

III. Neke pretpostavke o hodočasništvu u srednjovjekovnom Kotoru

Pomalo začuđuje toliko slaba zastupljenost kotorskih hodočasnika tijekom 14. stoljeća, u usporedbi npr. s dubrovačkim ili zadarskim hodočasnicima. No, teško je vjerovati da se kotorska komuna, npr. s obzirom na niz sličnosti u komunalnom životu, mogla i u ovome bitnije razlikovati od ostalih dalmatinskih komuna. Izgleda da je razlog za ovakvu sliku ponajviše u nedostatku samoga izvornog materijala.

Stoga je prijeko potrebno ukazati na određene činjenice koje bi mogle popuniti ovu prazninu i donekle pojasniti spoznaju o hodočašćima iz Kotora.

¹⁷ O tome vidi npr. U. SOWINA, *Testaments of the Burghers from Sieradz 1500–1538*, Acta Poloniae Historica, 67, 1993., str. 47–76. O leprozorijima i drugim zdravstvenim ustanovama u Kotoru vidi: S. MIJUŠKOVIĆ, *Osnivanje i delovanje pomorsko-zdravstvenih ustanova u Boki Kotorskoj*, u: Istorijski zapisi, god. XVI, knj. XX, br. 2, Titograd 1963., str. 271–295.

¹⁸ ... *uel maritetis pro ipsis centum perperis duas orfanas, si passagium non fuerit*. MC I, doc. 732, str. 258.

¹⁹ MC II, doc. 979, str. 246.

²⁰ Lokalitet pokraj Tivta.

²¹ ... *et residuum detur pro Deo secundum prouidentiam epitroporum meorum*. MC II, doc. 386, str. 96.

Kotorska biskupija je crkveno bila podređena nadbiskupiji u Bariju u razdoblju od 1178. do 1828.²² I trgovačke veze između ova dva grada bile su intenzivne²³. Promatrajući to s aspekta hodočašća, iako to zasad možemo tek pretpostavljati jer potvrda u oporukama nema, moguće je da su i Kotorani hodočastili u to popularno srednjovjekovno hodočasničko središte, odnosno u crkvu sv. Nikole u Bariju. Opravdanost takvog razmišljanja nekako učvršćuje i činjenica da je Kotor bio grad u kojemu se mnogo ljudi bavilo pomorstvom pa se čini vjerojatnim da su pomorci hodočastili k sv. Nikoli – zaštitniku pomoraca.

Sljedeća činjenica koja nas učvršćuje u uvjerenju da je fenomen hodočašćenja u Kotoru bio znatno prisutniji nego što pokazuju oporuke jest postojanje nekoliko hospitala – pobožnih, milosrdnih i zdravstvenih ustanova namijenjenih zbrinjavanju gradske sirotinje²⁴, ali i mjesta u kojima su putnici (tako i hodočasnici) bili privremeno zbrinjavani. Već od ranog srednjeg vijeka posebnu brigu o siromašnima i putnicima vodili su redovnici reda sv. Benedikta, u skladu s regulama istoga sveca. U samome Kotoru postojala su tijekom srednjega vijeka dva hospitala – sv. Križ i sv. Duh (Spas), a izvan grada, u samostanu sv. Petra vjerojatno je postojao hospital²⁵. Budući da je bio benediktinski, možda je i u samostanu sv. Jurja ispred Perasta, koji se prvi puta spominje 1166. godine, postojao hospital. Uopće, »Kotor i kotorski zaljev bili su jedno od jačih žarišta benediktinskog djelovanja na našem primorju«²⁶, što je svakako imalo veliki odraz na vjerski, kulturni i pobožni život Kotorana. S obzirom da je Kotor tijekom cijelog srednjeg vijeka bio važna postaja na pomorskom putu koji je od Venecije vodio istočnom jadranskom obalom u Malu Aziju (i Svetu Zemlju), postojanje ovih hospitala imalo je vrlo praktičnu svrhu: omogućavanje smještaja raznim poslanstvima, trgovcima, putnicima i hodočasnicima koji su, što nam potvrđuju dnevници, putopisi i opisi, često pohodili naše krajeve²⁷.

Svi ovi činitelji, uz potvrde koje su pronađene u izvorima, ukazuju utemeljenost pretpostavki koje upućuju na zaključak da je hodočašće bilo jedan od segmenata svakodnevnog života u Kotoru i sastavni dio duhovnog života kotorskih građana. Oni su ga i prakticirali, što se potvrđuje u izvorima, a postojanje hospitala ukazuje na prisutnost osjećaja solidarnosti s hodočasnicima i unutar religioznih ustanova.

²² Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975., str. 276.; I. SINDIK u djelu *Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stolecja* (Beograd 1950., str. 139) navodi da je Kotor bio podređen nadbiskupiji u Bariju u razdoblju od 1089.–1328.

²³ I. SINDIK, *nav. dj.*, str. 142.

²⁴ Nisu rijetka oporučna ostavljanja za siromašne – *pauperes* ili *pauperes Christi*. Tako npr. *Tollia, uxor quondam Pascalis de Tocen* ostavlja *pauperibus perperi decem*. MC I, doc. 629, str. 223. Ovaj se novac davao osoblju hospitala za nabavu hrane, vina, pružanje smještaja u hospitalu i sl.

²⁵ O hospitalima u Dalmaciji, kao i onima u Kotoru vidi: D. KARBIĆ, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovice XIII. do početka XVI. stoljeća*, Historijski zbornik, god. XLIV(1), str. 63–73.

²⁶ I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split 1964., str. 488.

²⁷ Vidi: P. MATKOVIĆ, *Putovanja po Balkanskom poluotoku*, Rad JAZU, 48/1879., 56/1881., 62/1882., 71/1884., 84/1887., 100/1890., 105/1891., 112/1892., 116/1893., 124/1895., 129/1896., 130/1897., 136/1898.

Zusammenfassung

Aufgrund der Analyse mittelalterlicher Notarbücher der Kommune von Kotor, die in der Sammlung »Kotorski spomenici« veröffentlicht wurden, und bisher nicht veröffentlichter Notardokumente aus dem 14. und 15. Jh., untersucht der Autor mittelalterliche Wallfahrten in Kotor. Zunächst wird die Terminologie angegeben (passagium, viagium, peregrinatio), durch die die Wallfahrten bezeichnet sind, dann werden einige Beispiele erwähnt mit den Namen der Bürger von Kotor. Am schluß spricht man von der Möglichkeiten für die Annahme der fremden Pilger in einem Hospiz und im Kloster der Benediktiner.